

XIII. YÜZYILDAN XIX. YÜZYILA KADAR KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA KASİDE NAZIM ŞEKLİNİN ŞEKİL VE MUHTEVASINA DAİR

ON THE FORM AND CONTENT OF KASİDE IN THE CLASSIC TURKISH
LITERATURE FROM 13TH CENTURY TO THE 19TH CENTURY

Ali Fuat OTAL 

Bilim Uzmanı, alifuat94@icloud.com

Makale Geliş Tarihi: 19 Ağustos 2022

Makale Kabul Tarihi: 16 Eylül 2022

Öz

Bu çalışmada XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar kasidenin şekil ve muhtevasına dair olan araştırmalarda tespit edilen, toplam 3995 kasideden elde edilen veriler, bütün yüzyıllarla birlikte kapsamlı bir şekilde mukayese edilerek incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak XIII-XV, XVI, XVII ve XIX. yüzyılları kapsayan verilere ulaşılmıştır. Daha sonra da bu çalışmalarda tespit edilen veriler derlenerek, ilk kez XVIII. yüzyıldaki kasidelerden elde edilen verilerle birlikte karşılaştırılıp, kasidenin şekil ve muhtevasına dair yeni bir tespit ortaya konulmuştur. Bu çalışma giriş, üç bölüm ve bu bölümlerin alt başlıklarından meydana gelmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde Klasik Türk edebiyatında kasidenin yüzyıllara göre kullanım oranı verilmiştir. İkinci bölümde 3995 kaside ilk olarak beyit sayıları bakımından incelenmiştir. Daha sonra ise bu kasideler vezin, kafiye ve redif bakımından incelenerek elde edilen verilerden hareketle tarihi süreçte yazılan kasidelerin beyit uzunluğu, beyit aralığı yoğunluğu, kasidelerin en kısa ve en uzun beyit sayısı, kasidelerde en çok kullanılan vezinler, bahirler, manzumelerde en çok tercih edilen kafiye sesleri, kafiye türleri, redifler ve redif grupları hakkında elde edilen bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde de kasideler muhteva bakımından incelemeye tabii tutulmuştur. Bu süreçte kasideler, klasik kaside tertibine uyularak sırasıyla nesib, girizgâh, medhiye, tegazzül, fahiye, dua ve taç beyit gibi bölümlerine göre incelenmiştir. Bu bölümde ilk olarak kasidelerdeki nesib bölümünün beyit aralığı uzunluğu, nesib bölümünün türlerdeki kullanımı ve nesib bölümünde en fazla işlenen konunun adı verilmiştir. Çalışmada nesib bölümünden sonra kasidelerdeki girizgâh beyitlerinin kullanım oranı, bu beyitlerin en çok hangi bölümden hangi bölüme geçiş için kullanıldığı ve son olarak da kullanılan girizgâhların beyit sayısı hakkında elde edilen bilgiler paylaşılmıştır. Daha sonra ise kasidelerdeki medhiyelerin beyit sayısı aralığı, en çok hangi türlerde kullanıldıkları, medhiye kasidelerinin en çok hangi padişaha ve sadrazama sunulduğu, memduhların en

çok hangi isimlerle birlikte zikredildikleri ve medhiye bölümünün kasidedeki yeri hakkında veriler derlenip aktarılmıştır. Devamında da tegazzül, fahriye, dua ve taç beyitlerinin, uzunlukları, alt ve üst beyit sayıları, kasidelerde hangi bölümden sonra yer aldıkları, fahriye bölümünün en çok hangi türlerde kullanıldığı ve fahriye bölümünde şairlerin kendilerini en çok hangi isimle mukayese ettiği ve son olarak da şairlerin mahlaslarını genelde hangi bölümde zikrettikleri hakkında elde edilen veriler mukayese edilerek paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beyit, Kaside, Kafiye, Vezin, 18. yüzyıl

Abstract

In this research, the data obtained from a total of 3995 eulogies, which were determined in the researches on the form and content of the qasida from the 13th to the 19th century, were examined in a comprehensive way with all centuries. In the study, firstly, data covering the 13th, 15th, 16th, 17th and 19th centuries were reached. Then, the data determined in these studies were compiled and compared with the data obtained from the 18th century eulogies for the first time, and a new determination was made about the shape and content of the eulogy. This study consists of introduction, three chapters and sub-titles of these chapters. In the first part of the study, the rate of use of the eulogy by poets in Classical Turkish literature according to centuries is given. In the second part, 3995 eulogies were first examined in terms of couplet numbers. Then, these eulogies were examined in terms of meter, rhyme and repeated voice, based on the data obtained, the couplet length of the eulogies written in the historical process, the density of the couplet spacing, the shortest and longest couplet numbers of the eulogies, the most used meters in eulogies, the most preferred rhyme in poems. information about sounds, rhyme types, repeated voices and repeated voice groups are given. In the third part, the eulogies were examined in terms of content. In this process, the eulogies were examined in accordance with the classical eulogy order, according to their sections such as nesib, girizgah, medhiye, tegazzül, fahriye, dua and taç beyit. In this section, firstly, the couplet interval length of the nesib section in the qasidas, the use of the nesib section in genres and the name of the most discussed topic in the nesib section are given. In the study, after the nesib section, the information obtained about the usage rate of the girizgah couplets in the eulogies, the number of couplets of the girizgahs used, and the lastly the number of the girizgahs used are shared. Then, the data about the number of couplets of the eulogies in the eulogies, which genres they are used in the most, which sultan and grand vizier the medhiye eulogies were presented to the most, which names the memduhs were mentioned with the most, and the place of the medhiye section in the eulogy were compiled and transferred. In the other part, the lengths of the tegazzül, fahriye, dua and taç beyit, the number of lower and upper couplets, the part after which they take place in the odes, the types of the fahriye part used the most, and the names with which the poets compare themselves the most, and finally the pseudonyms of the poets in which section they mentioned were compared and shared.

Keywords: Couplet, Ode, Prosody, Rhyme, 18th century.

Giriş

Klasik Türk edebiyatı başlangıcından gelişimine kadar olan süreçte Arap ve İran edebiyatı kaynaklarından, gelişiminden sonra ise geçmişe nazaran daha çok kendi içerisindeki kaynaklardan beslenerek meydana gelmiş 600 yıllık bir edebi dönemdir. Bu edebi dönem bünyesinde birçok nazım şeklini, nazım türünü, yüzlerce şairi ve bu şairlerin meydana getirmiş olduğu eserleri barındırmış ve bunların gelecek nesillere aktarılmasını sağlamıştır. Klasik Türk edebiyatı şairleri, divanlarını oluştururken hemen hemen birçok nazım şeklini kullanmışlardır. Şüphesiz ki bu nazım şekillerinin başında kaside gelmektedir. Kaside, ilk olarak Arap edebiyatında ortaya çıkmış daha sonra İran edebiyatına ve İran edebiyatında gelişimini tamamladıktan sonra da Türk edebiyatına geçmiş bir nazım şeklidir. “Kasada” kökünden meydana gelen kaside kelimesi, sözlük manası olarak kastetmek, niyet etmek gibi anlamlar taşır (Kılıç, 2012: 208). Şekil özelliği olarak ise ilk beyti kendi arasında daha sonraki beyitleri ise ilk beyitle kafiyeli olan, kendi içerisinde kompozisyon olarak beş bölüme ayrılan bir nazım şeklidir. Araştırmacılar tarafından genellikle en az 31 en fazla 99 beyit aralığında yazıldığı öne sürülmüşse de kasidenin bu çerçevenin dışında örnekleri de mevcuttur (Pala, 2018: 259). Aynı zamanda kaside, Klasik Türk edebiyatı şairlerince genellikle devlet büyüklerini yahut değer verdikleri bir şahsı methetmek amacıyla kaleme alınmış edebi nazım şeklidir. Şairler, memduhlarına sundukları kasideler ile kendilerine hem hâmi bulmuşlar hem de almış oldukları câizeler ve hediyelerle geçimlerini sağlamışlardır. Bu sebeplerden ötürü kasideler, Klasik Türk edebiyatı şairlerinin divanlarında yer alan vazgeçilmez nazım şekillerinin başında gelmektedir.

1. Klasik Türk Edebiyatında Yüzyıllara Göre Kaside

XIII-XV. yüzyıllarda toplamda 143 şair tespit edilmiştir. Tespit edilen 143 şairin 49’unda kaside nazım şekliyle yazılmış şiirlere rastlanmıştır. Bu 49 şairin divanlarında toplam 264 kaside bulunmaktadır. 264 kasidenin 188’i medhiye, 58’i tevhîd, na’t ve münâcât, 18’i diğer konulardan meydana gelmiştir (Keskin, 1994: 7)

Görüldüğü üzere XIII. ve XV. yüzyıllarda 188 örnekle en çok medhiye türünde kaside kaleme alınmıştır. Bu sayı tespit edilen 264 kasidenin %71,21’ini oluşturmaktadır.

XVI. yüzyıl divanlarında kaside nazım şekliyle yazılmış şiirlerin olduğu 49 şaire rastlanmıştır. Bu 49 şairin divanlarında toplamda 743 kaside bulunmaktadır. Bu yüzyılda en fazla 554 örnekle medhiye türünde kaside kaleme alınmıştır. Daha sonra 90’ı muhtelif konular, 56’sı na’t, 19’u

tevhîd, 10'u münâcât, 9'u fahriye ve 5 tanesi de mersiye türünde yazılmış kasidelerle karşılaşmıştır (Çakıcı, 1996: 5-28). XVI. yüzyılda yazılan 743 kasidenin %74,56'sını medhiye türündeki kasideler oluşturmaktadır.

Daha sonra na't türündeki kasideler en fazla örnek verilmiş türlerdendir. Ayrıca XVI. yüzyıl şairlerinin divanlarında kaside nazım şekliyle kaleme alınan şiirlerde ciddi oranda bir artış olduğu gözlemlenmektedir.

XVII. yüzyılda ise toplamda 70 şairin divanında kaside nazım şekliyle kaleme alınmış şiirler tespit edilmiştir. Tespit edilen bu divanların genelinde toplam 760 kaside bulunmaktadır. Bu kasidelerin 624'ü medhiye, 75'i na't, 30'u diğer konular, 11'i tevhîd, 10'u münâcât, 4'ü fahriye, 3'ü ise mersiye türünde kaleme alınmıştır (Aydemir, 1994: VII-XV). XVII. yüzyılda yazılan kasidelerin %82,10'unu medhiye türünde yazılmış kasideler oluşturmaktadır. Ardından da na't türünde kaleme alınmış kasideler gelmektedir.

Çalışmada tespiti esas alınan XVIII. yüzyılda toplamda 84 şairin divanında kaside nazım şekliyle kaleme alınmış şiirlere rastlanmıştır. Bu 84 divanda toplam 1404 kaside tespit edilmiştir. Tespit edilen bu 1404 kasidenin 1062'si medhiye, 262'si na't, 44'ü diğer konularda, 12'si tevhîd ve münâcât, 11'i mersiye ve 1'i de hicviye türünden meydana gelmektedir. XVIII. yüzyılda yazılan kasidelerin %75,12'sini medhiye türünde yazılmış kasideler oluşturmaktadır. İkinci sırayı ise na't türündeki kasideler oluşturmaktadır.

XIX. yüzyılda 76 divanda kaside nazım şekliyle oluşturulmuş şiirlere rastlanmıştır. 76 divanda toplamda 824 tane kaside nazım şekliyle yazılmış şiir tespit edilmiştir. Bu 824 kasidenin 466'sı medhiye, 125'i na't, 78'i diğer konular, 46'sı mersiye, 45'i münâcât, 37'si tevhîd, 27'si ise hicviye türünde yazılmıştır. XIX. yüzyılda tespit edilen kasidelerin %56,55'ini medhiye türünde yazılmış kasideler oluşturmaktadır (Babacan, 2001: iii). Yine bu yüzyılda da medhiye türünden sonra kaside nazım şeklinin en fazla kullanıldığı nazım türü na't kasideleridir.

Yukarıdaki verilerden hareketle Klasik Türk edebiyatının bütün yüzyıllarında, kaside nazım şekliyle, en çok medhiye türünde şiirler kaleme alınmıştır. Daha sonra ise na't türünde yazılan kasideler gelmektedir. Kaside nazım şekli, medhiye ve na't türlerinden sonra en çok diğer konularda kaleme alınmış kasidelerde yer almaktadır. Daha sonra da sırasıyla tevhîd, münâcât, mersiye ve hicviye gibi türlerde kullanılmıştır. Ortaya çıkan bu durum kaside denilince akla neden ilk başta medh mefhumunun geldiğini ya da kasidenin genellikle medh amacıyla kullanıldığını gösterir. Diğer bir husus ise Klasik Türk edebiyatı şairlerinin divanlarında, kaside nazım şekliyle kaleme alınan şiir sayısı,

XIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar düzenli bir şekilde artarken XIX. yüzyılda ise düşmeye başlamıştır.

2. Klasik Türk Edebiyatında Yüzyıllara Göre Kasidelerde Beyit Sayısı, Vezin, Kafiye ve Redif

2.1. Beyit Sayısı

Klasik Türk edebiyatında kaside, gazel, mesnevi, kıt'a ve müstezat gibi nazım şekilleri beyitlerden meydana gelmektedir. Görüldüğü gibi kaside nazım şekli de beyit nazım birimi ile yazılmaktadır. Yazılan kasidelerin beyit aralığı hususunda ise geçmişten günümüze kadar fikir ayrılığı süregelmiş olup kasidelerin uzunluğu hakkında birçok görüş öne sürülmüştür. Bu görüşlerden bazıları şu şekildedir: Nihad Sâmî Banarlı, kasidenin uzunluğunun en az 33 ve en çok 99 beyitten ibaret olduğunu söylemiştir (Banarlı, 2004: 189). Muallim Naci ise kasidenin en az 31, en çok ise 99 beyitten ibaret olması gerektiğini savunmuştur (Naci, 2017: 109). Cemal Kurnaz ve Halil Çeltik ise ideal kaside örneklerinin 30-45 beyit aralığında olduğunu belirtmişlerdir (Kurnaz-Çeltik, 2013: 192). Bu görüşlerden hareketle kasidenin beyit sınırı hakkında araştırmacılar arasında kesin bir görüş birliği olduğunu söylemek mümkün değildir. Kasidelerin beyit uzunluğu hakkında en net çıkarımın ise XIII. ila XIX. yüzyıllar arasında yazılan kasidelerin genel beyit aralıklarının tespit edilip yeniden tanımlanması ile olacaktır. Bu yaklaşım sayesinde daha realist bir tanım ortaya çıkacaktır.

Aşağıda XIII. ve XIX. yüzyıllarda tespit edilen kasidelerin beyit sayıları verilmiştir.

XIII-XV. yüzyıllarda tespit edilen en kısa kaside 8, en uzun kasideyse 154 beyitten meydana gelmektedir. Dönemde en fazla 12 örnekle 41 beyitlik kasidelerin yazıldığı göze çarpar. Ayrıca bu yüzyılda yazılan kasidelerin beyit aralığının yoğunluğu ise 17-51 aralığındadır. On beşerli gruptaki beyit yoğunluğu da 31-45 beyit aralığıdır (Keskin, 1994: 9).

XVI. yüzyılda en fazla 27 örnekle 37 beyitli kasideler yazılmıştır. En kısa kaside 2, en uzun kaside 267 beyittir. Bu yüzyılda kaleme alınmış kasidelerin beyit aralığı yoğunluğu 10-51'dir. On beşerli gruptaki kasidelerin beyit yoğunluğu ise 16-30 beyitler arasındadır (Çakıcı, 1996: 7-9).

XVII. yüzyılda yazılan en kısa kaside 2, en uzun kaside 169 beyitlidir. Dönemde en fazla 30 örnekle 41 beyitlik kasideler yazılmıştır. Bu yüzyılda yazılan kasidelerin beyit aralığı yoğunluğu 40-45'dir. On beşerli

gruplardaki beyit yoğunluğu 248 örnekle 31-45 beyittir (Aydemir, 1994: X-IX).

XVIII. yüzyılda yazılan en kısa kaside 2 beyitlidir. En uzun kaside de 268 beyitlidir. Dönemde en fazla 39 örnekle 13 beyitlik kasidelerin yazıldığı dikkat çekmektedir. Bu dönemdeki kasidelerin beyit yoğunluğuysa 15-19 ve 31-33 beyit aralığındadır. On beşerli gruplardaki beyit yoğunluğu aralığı da 397 örnekle 16-30 beyit aralığıdır.

XIX. yüzyılda yazılan en kısa kaside 2, en uzun kasideyse 267 beyitlidir. Dönemde en fazla 40 örnekle 19 beyitli kasideler yer almaktadır. XIX. yüzyılda yazılan kasidelerin beyit aralığı yoğunluğu 5-7 ve 11-20'dir. Dönemde on beşerli gruplarda yazılan kasidelerin beyit yoğunluğu 257 örnekle 16-30'dır (Babacan, 2001: 5-6).

Yukarıdaki veriler kısaca toparlandığında ortaya şu bilgiler çıkacaktır: Klasik Türk edebiyatındaki kasidelerin beyit sayısı en az 2, en fazla ise 268 beyittir. XVIII. yüzyılda tespit edilen 268 beyitlik kaside Klasik Türk edebiyatında belgelenen en uzun kasidedir. Kasidenin sahibi XVIII. yüzyıl şairlerinden Diyarbakırlı Hâmî'dir. Eserinin başlığı ise "*Târîh-i Ra'nâ Berây-ı Feth-i Tebrîz der-Medh-i Sultân Ahmed Gâzî vü Vezîrân*"dır (Yılmaz, 2017: 33).

En fazla ise 40 örnekle 19 beyitli kasideler kaleme alınmıştır. Tüm yüzyıldaki kasidelerin beyit aralığı yoğunlukları farklılık göstermiştir. Lakin alt sınır 5 beyit, üst sınır ise 51 beyittir. Kasidelerin on beşerli gruplardaki beyit aralığı XIII-XV. ve XVII. yüzyıllarda 31-45 aralığı iken, bu aralık XVI, XVIII ve XIX. yüzyıllarda yerini 16-30 aralığına bırakmıştır. Elde edilen bu sonuçlardan hareketle kasidelerin beyit aralıklarının genellikle 16-45 beyit civarında olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. Vezin

Divan şairlerinin manzumelerini kaleme alırken kullandıkları vezin, aruz veznidir. Şairler, manzumelerindeki ahengi, nadir örneklerin dışında aruz vezniyle sağlamışlardır.

XIII-XV. yüzyıllardaki 264 kasidede toplamda 12 ayrı vezin kalıbı kullanılmıştır. En çok kullanılan ilk üç vezin kalıbı 70 örnekle (%26,5) fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün, 52 örnekle (%19,69) mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün ve 34 örnekle (%12,87) fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün'dür. Türlerle göre ise en çok kullanılan kalıplar şu şekildedir: Medhiye, tevhîd ve diğer türlerde en fazla kullanılan kalıp fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün'dür. Na't ve münâcât türünde en çok kullanılan kalıp ise mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün'dür. Mersiye türünde en çok

kullanılan kalıp mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün'dür (Keskin, 1994:18-19). Bu yüzyılda en çok kullanılan bahir 110 örnekle remel bahri (%41,66), 58 örnekle muzâri bahri (%21,96) ve 50 örnekle (%18,93) hezec bahridir.

XVI. yüzyıldaki kasidelerde de toplamda 22 farklı vezin kalıbı kullanılmıştır. Yüzyılda en fazla kullanılan ilk üç vezin kalıbıysa şu şekildedir: 229 örnekle (%30,8) fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün mâ'ilün, 126 örnekle (%16,95) mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün ve 105 örnekle (%14,13) mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün'dür. Türlerle göre ise en çok kullanılan kalıplar şu şekildedir: Medhiye, na't, tevhîd, fahriye ve diğer türlerde fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıdır. Münâcât türünde de en çok kullanılan kalıp mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün ve fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün'dür (Çakıcı, 1996: 11-12). Dönemde en çok kullanılan bahir 339 örnekle (45,62) remel bahridir. İkinci sırada 130 örnekle (%17,49) muzâri bahridir. Üçüncü sırada ise 127 örnekle (%17,09) hezec bahridir.

XVII. yüzyıldaki 760 kasidede toplam 23 farklı aruz kalıbı kullanılmıştır. En çok kullanılan ilk üç kalıp 149 örnekle (%19,60) mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün, 139 örnekle (%18,28) fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün ve 136 örnekle (%17,89) mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün'dür. XVII. yüzyılda kalıpların türlerle göre kullanımına dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu yüzyıldaki kasidelerde en çok kullanılan ilk üç bahir ise şunlardır: 295 örnekle (38,81) remel bahri, 207 örnekle (27,23) hezec bahri, 136 örnekle (17,89) ise müctes bahri yer alır (Aydemir, 1994: XII-XIII-XIV).

XVIII. yüzyılda tespit edilen 1404 kasidede toplamda 26 ayrı aruz kalıbının kullanıldığı saptanmıştır. Yüzyılda en çok kullanılan ilk üç aruz kalıbı şunlardır: İlk sırada 393 örnekle (%27,99) mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün, ikinci sırada 287 örnekle (%20,4) fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıdır, üçüncü sırada 277 örnekle fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün'dür. Türlerle göre ise medhiye, tevhîd, münâcât ve diğer türlerde mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün kalıbı ilk sırada yer alır. Na't türünde de fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbı kullanılmıştır. Yüzyılda en çok kullanılan ilk üç bahir 588 örnekle (%41,88) remel bahri, 468 örnekle (%33,33) hezec bahri, 167 örnekle ise (%11,89) müctes bahri olmuştur.

XIX. yüzyıldaki 824 kasidede toplamda 20 farklı aruz kalıbı kullanılmıştır. Bu aruz kalıpları içinde en çok kullanılan ilk üç kalıp şunlardır: İlk sırada 216 örnekle (%26,21) fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün kalıbı yer alır. İkinci sırada 207 örnekle (%25,12) fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbı gelir. Üçüncü sıradaysa 189 örnekle

(%22,93) mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün kalıbı yer alır. XIX. yüzyıldaki kalıpların türlere göre kullanımına dair de herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu yüzyılda en çok kullanılan ilk üç bahir şu şekildedir: İlk sırada 416 örnekle (%50,48) remel bahri, ikinci sırada 263 örnekle (%31,9) hezec bahri, üçüncü sıradaysa 62 örnekle (%7,52) müctes bahri yer alır. Ayrıca diğer yüzyıllarda olmayıp sadece XIX. yüzyıldaki 6 kasidede kullanıldığı tespit edilen bir diğer ölçü ise hece ölçüsüdür. Lakin örnek sayısının yetersizliğinden ötürü kasidelerde kullanılan ölçüler hakkında genel bir çıkarım yapmak mümkün değildir (Babacan, 2001: 10-11).

Sonuç olarak bakıldığında Klasik Türk edebiyatında çeşitli vezin kalıbı kullanımı XIII-XV. yüzyıllardan XVIII. yüzyıla kadar düzenli bir şekilde artış göstermiştir. XIX. yüzyılda ise çeşitli aruz kalıbı kullanımında kısmî bir azalma görülmüştür. XIII-XV ve XVI. yüzyıllarda en çok kullanılan vezin kalıbı fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün olmuştur. XVII ve XVIII. yüzyıllarda bu kalıp yerini mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün kalıbına bırakmıştır. XIX. yüzyılda ise XIII-XV ve XVI. yüzyıllardaki fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla aynı bahirde yer alan fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün kalıbı en fazla kullanılan kalıp olmuştur. Kalıp kullanımında birbirine en çok benzeyen yüzyıllar XVIII. ve XIX. yüzyıllar olmuştur. Kalıpların yerleri değişmiş olsa da bu iki yüzyılda en fazla kullanılan ilk üç kalıp aynıdır. Diğer yüzyıllarda ise kendi aralarında kısmî benzerlikler söz konusudur. Bu veriler toplandığında Klasik Türk edebiyatında en fazla kullanılan kalıplar: fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün, mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün ve fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün olmuştur. mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün ve mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün kalıpları da sıkça tercih edilen kalıplar arasındadır. Bütün yüzyıllarda en fazla kullanılan bahir, remel bahri olmuştur. XIII. ve XIX. yüzyıllarda en çok kullanılan ilk üç bahir kullanımında, XIII-XV ve XVI. yüzyıllar kendi aralarında, XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllar ise kendi aralarında benzerlik göstermiştir. Bütün yüzyıllardan hareketle Klasik Türk edebiyatında en fazla tercih edilen bahirler, remel, hezec, müctes ve muzâri bahirleridir.

2.3. Kafiye ve Redif

Edebi metinler içerisinde, bilhassa manzumelerde ahengi sağlayan en önemli unsur ses benzerliğidir. Bu benzerlikler sayesinde manzumeler kulağa daha hoş gelerek okurdaki edebi zevki artırmaktadır. Klasik Türk edebiyatı şairleri de buna istinaden bu hususa oldukça önem vermişlerdir. Aşağıda verilen manzumeler de sese ve ses tekrarlarına verilen önemi göstermeye yöneliktir.

XIII-XV. yüzyıllardaki 264 kasidede en çok kullanılan ilk beş kafiye şu şekildedir: 51 örnekle “-ân” (%19,31), 38 örnekle “-âr” (%14,39), 34 örnekle “â” (%12,87), 21 örnekle “-er” (%7,95) ve 17 örnekle “-âl” (%6,43) sesi kullanılmıştır. Redif olaraksa 264 kasidenin 97’sinde (%36,74) redif bulunmaktadır. En fazla kullanılan redif grubu “kelime ve kelime grubu” halindeki rediflerdir (Keskin, 1994: 18).

XVI. yüzyıldaki 743 kasidede en fazla kullanılan ilk beş kafiye de şu şekildedir: 147 örnekle “-ân” (%19,78), 125 örnekle “-â” (%16,82), 111 örnekle “-âr” (%14,93), 71 örnekle “-er” (%9,55), 40 örnekle de “-âl” (%5,38) sesidir.

Ayrıca 743 kasidede en çok tam kafiye kullanılmıştır. Dönemde kullanılan kafiyeler en çoktan en aza doğru şu şekildedir: 599’u tam kafiye (%80,61), 125’i yarım kafiye (%16,82) ve 19’u (%2,55) zengin kafiyedir. XVI. yüzyıldaki 743 kasidenin 259’unda (%34,85) redif tespit edilmiştir. En çok kullanılan redif türü ise “kelime ve kelime grubu” halindeki rediflerdir. 259 redifin 203’ünü bu redif grubu oluşturmuştur (Çakıcı, 1996: 15-17).

XVII. yüzyılda en çok kullanılan ilk beş kafiye örneği şunlardır: İlk sırada 170 örnekle “-ân” sesi (%22,36), ikinci sırada 130 örnekle “-â” sesi (%17,10), üçüncü sırada 93 örnekle “-âr” sesi (%12,23), dördüncü sırada 54 örnekle “-âr/-er” sesi (%7,10) ve beşinci sırada da 36 örnekle “-am/-em” sesi (%4,73) yer alır. En çok kullanılan kafiye ise 596 örnekle (%78,42) tam kafiyedir. Ardından 136 örnekle yarım kafiye (%17,89) ve son olarak da 27 örnekle (%3,55) zengin kafiye gelir. Redif konusunda ise dönemde yazılan 760 kasidenin 405’inde (%53,28) redif kullanıldığı tespit edilmiştir. Kullanılan bu rediflerin 269’unu “ek, ek grubu ve ek kelime grubu” halindeki redifler (%6,41) oluşturmuştur. Geriye kalan 136 redif ise “kelime ve kelime grubu” halindeki rediflerden (%35,58) oluşmaktadır (Aydemir, 1994: XVII-XVIII).

XVIII. yüzyıldaki 1404 kasidede en fazla kullanılan ilk beş kafiye şu şekildedir: Birinci sırada 338 örnekle “-ân/-en” kafiyesi (%24,07) yer alır. İkinci sırada 321 örnekle “-â” sesi (%22,86), üçüncü sırada 138 örnekle “-âr” sesi (%9,82), dördüncü sırada 104 örnekle “-âm/-em” sesi (%7,40) son olaraksa beşinci sırada 84 örnekle “-at/-et” sesi (%5,98) yer alır. Dönemdeki 1404 kasidenin 1063’ü tam kafiye (%75,71) meydana gelmektedir. İkinci sırada 324 örnekle yarım kafiye (%23,07) ve son olarak üçüncü sırada 17 örnekle zengin kafiye (%1,21) yer alır. Diğer bir konu ise rediflerdir. XVIII. yüzyıldaki 1404 kasidenin 808’inde redif (%57,54) kullanıldığı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu 808 redifin 570’i “ek, ek grubu ve ek-kelime grubu” rediflerden (%70,54) meydana

gelmektedir. Geriye kalan 238 redifse “kelime ve kelime grubu” rediflerden (%29,45) meydana gelmiştir.

XIX. yüzyıldaki 824 kasidede en fazla kullanılan ilk beş kafiye sesi şu şekildedir: 175 örnekle “-ân/-en” sesi (%21,34), 144 örnekle “-â” sesi (%17,56), 126 örnekle “-âr/-er” sesi (%15,36), 70 örnekle “-âm/-em” sesi (%8,53) ve son olarak 55 örnekle “-ât/-et” sesi (%6,7) gelir. Dönemde kullanılan kafiye türleri ise 629 örnekle tam kafiye (%76,70), 163 örnekle yarım kafiye (%19,87) 28 örnekle de zengin kafiye (%3,41)’dir. Redif olarak 824 kasidenin 504’ünde redif (%61,16) bulunmaktadır. Bu 504 redifin 287’si “ek, ek grubu ve ek kelime grubundan” (%56,94) meydana gelmiştir. Geriye kalan 217 redif de “kelime ve kelime grubundan” (%43,05) oluşan rediflerden oluşturulmuştur (Babacan, 2001: 16-18).

Yukarıdaki verilerden hareketle bütün yüzyıllarda en fazla kullanılan kafiye sesi “-ân/-en” sesi olmuştur. Ayrıca XIII-XV. yüzyıllar hariç bütün yüzyıllarda en fazla kullanılan ilk üç kafiye sesi aynı olmuştur. Bunlar sırasıyla, “-ân/-en, -â ve -âr” sesleridir. Yüzyıllar arasındaki en büyük benzerlik XVIII. ve XIX. yüzyıllar arasında görülmektedir. Diğer dikkat çeken konu da bütün yüzyıllardaki kafiyelerin “â” sesini sıkça kullanmış olmalarıdır. Şairler hemen hemen bütün kafiyelerini ya “â” sesiyle ya da içerisinde “â” sesini barındıran diğer seslerle oluşturmuşlardır. Klasik Türk edebiyatında en çok kullanılan kafiye türleriyse XIII-XV. yüzyıllar hariç bütün yüzyıllarda aynı olmuştur. Yüzyıllarda yer alan kafiyelerin sıralaması şu şekildedir: İlk sırada tam kafiye, ikinci sırada yarım kafiye, üçüncü sıradaysa zengin kafiye tercih edilmiştir.

Redif konusunda da Klasik Türk edebiyatında XIII-XV ve XVI. yüzyıllarda kullanılan redif grubu kelime grubundan meydana gelirken, XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllarda ise kelime grubundan oluşan redifler yerini, “ek, ek grubu ve ek-kelime grubu” halindeki rediflere bırakmıştır.

XIII-XV. yüzyıllar hariç bütün yüzyıllarda en çok kullanılan ek, ek grubu ve ek-kelime redifi “-ı/-i” sesidir. Daha sonra ise “-dır/-dir” (“-dur/dür”) sesi gelir. Kelime grubundan oluşan rediflerde ise tek kelimedenden oluşanlar, XIII-XV. yüzyıllarda “şekil ve benefşe” redifi, XVI. yüzyılda “gül” redifi, XVII. yüzyılda “eyler” redifi, XVIII. yüzyılda “olur” redifi, XIX. yüzyılda ise “aşk” redifi yer alır. İki kelimedenden oluşan redifler, XIII-XV. yüzyıllarda “la ilâhe illallah”, XVI. yüzyılda “la ilâhe illallah”, XVII. yüzyılda “ya Resûlallah”, XVIII. yüzyılda “ya Resûlallah”, XIX. yüzyılda da “yâ Resûlallah” kelimeleri en fazla kullanılan redif olmuştur. Bütün yüzyıllardaki tek kelimedenden oluşan redifler birbirinden farklıyken, iki kelimedenden oluşan redifler ise XIII-XV ve XVI. yüzyıllarda aynı olan redif “la ilâhe illallah” redifidir. XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllarda aynı olan redif ise “ya Resûlallah” redifidir.

3. Kasidenin Yüzyıllara Göre Muhtevasındaki Değişim ve Gelişim

3.1. Nesib (Teşbib)

Nesib bölümü hakkında kaynaklar şu ifadelerle yer vermiştir: Kasidenin giriş bölümü olup, şiir yönünden en ağır bölümdür. Ekseriyetle 15-20 beyit uzunluğundadır (Dilçin, 2013:123). Bu bölümde bahar, hazan vb. konulardan bahsediliyorsa teşbib, içeriğinde âşıkane konuları barındırıyorsa nesib adı ile anılır (Pakalın, 1993: 207).

XIII-XV. yüzyıllarda tespit edilen 264 kasidenin 160'ında nesib bölümüne rastlanmıştır. Bu sayı genel kasidelerin %60,60'ını oluşturur. Türlelere göre nesib bölümündeysen, 30 tevhîd kasidesinin 7'sinde, 23 na't kasidesinin 8'inde, 188 medhiye kasidesinin 143'ünde nesib bölümü bulunmaktadır. Ayrıca bu yüzyılda herhangi bir türe dahil edilemeyen iki kasidede daha nesib bölümü tespit edilmiştir. Münâcât, mersiye ve hicviye kasidelerinde ise nesib bölümü tespit edilmemiştir. Görüldüğü üzere nesib bölümü en çok medhiye kasidelerinde yer almıştır. Bu yüzyıldaki nesib bölümlerinde en çok "bahar" konusuna yer verilmiştir (Keskin, 1994: 25-36). Nesib bölümünün beyit sayısı aralıkları ise 6-20 beyit aralığındadır (Keskin, 1994: 13).

XVI. yüzyılda 743 kasidenin 436'sında nesib bölümü tespit edilmiştir. Bu oran da kasidelerin genelinin %58,68'ini oluşturmaktadır. Bu yüzyıldaki nesib bölümlerinin beyit sayısı aralığı 277 (%63,53) örnekle 6-15 beyittir. Nesib bölümünün türlelere göre dağılımı ise şu şekildedir: 19 tevhîd kasidesinin 2'sinde, 10 münâcât kasidesinin 1'inde, 56 na't kasidesinin 14'ünde, 5 mersiye kasidesinin 3'ünde, 9 fahriye kasidesinin 1'inde ve 554 medhiye kasidesinin 410'unda nesib bölümü bulunmaktadır (Çakıcı, 1996:20-21). Bu yüzyıldaki medhiye kasidelerinin nesib bölümünde en çok işlenen konu ise "bahar"dır (Çakıcı, 1996: 43). Sonuç olarak bakıldığında en çok nesib bölümü bulunan tür, medhiye türüdür. Nesib bölümü bulunan medhiye kasideleri, nesibi olan genel kasidelerin %94,03'ünü oluşturmaktadır.

XVII. yüzyılda 760 kasidenin 444'ünde nesib bölümü tespit edilmiştir. Bu sayının genel kasideye oranı %58,42'dir. Bu yüzyıldaki nesib bölümünün beyit aralığı 5-20 beyittir. Nesib bölümünün türlelere göre kullanımı ise şu şekildedir: Tevhîd kasidelerinin 2'sinde, na't kasidelerinin 39'unda, medhiye kasidelerinin 388'inde, mersiye kasidelerinin 2'sinde ve son olarak diğer konulu kasidelerin 7'sinde nesib bölümü bulunmaktadır. Bu yüzyıldaki münâcât kasidelerinde ise nesib bölümüne rastlanmamıştır. Bu yüzyılda da en çok nesib bölümü medhiye kasidelerinde yer almıştır.

Nesibi bulunan bu medhiye kasideleri, nesibi olan genel kasidelerin %87,38'ini oluşturur (Aydemir, 1944: XXII-XXIII). Ayrıca nesib bölümü bulunan 388 medhiye kasidesinde en fazla işlenen konu 77 örnekle “bahar” konusudur. Bu sayı da nesibi bulunan medhiye kasidelerinin %19,84'ünü oluşturur (Aydemir, 1994: XLIII).

XVIII. yüzyılda 1404 kasidenin 818'inde nesib bölümünün varlığı tespit edilmiştir. Nesib bölümü bulunan kasidelerin bütün kasidelere oranı da %58,26'sıdır. Tespit edilen 818 nesib bölümünün kaside türlerine göre dağılımı şu şekildedir: Tevhîd türündeki kasidelerin 1'inde, na't türündeki kasidelerin 97'sinde, medhiye türündeki kasidelerin 704'ünde, mersiye türündeki kasidelerin 2'sinde, diğer kasidelerin de 14'ünde nesib bölümü bulunmaktadır. Hicviye ve münâcât türünde kaleme alınan kasidelere nesib bölümüne rastlanmamıştır. XVIII. yüzyılda nesib bölümü, 704 örnekle en çok medhiye türündeki kasidelere yer almıştır. Tespit edilen bu sayı nesibi bulunan bütün kasidelerin %86,06'sını oluşturmaktadır. Bu yüzyıldaki medhiye kasidelerinin nesib bölümünde en çok işlenen konu 110 örnekle “bahar” konusudur. Bu sayı da nesibi bulunan medhiye kasidelerinin %15,62'sini oluşturmaktadır. Daha sonra ise nesib bölümünde en çok şu konular işlenmiştir: 102 nesib (%14,48) bölümünde “memduhun gelişine sevinç ve ülkede sağlanan düzen”, 85 nesib (%12,07) bölümünde “sevgilinin tasviri, cefası, aşığın halleri ve aşk”, 57'sinde (%8,09) “iydiye” ve 53'ünde (%7,52) ise şairlerin, “felekten ve kötü giden talihlerinden şikayetleri” konusu işlenmiştir. XVIII. yüzyıldaki nesib bölümlerinin beyit aralığıysa 3-20 beyittir.

XIX. yüzyılda tespit edilen 824 kasidenin 316'sında nesib bölümü mevcuttur. Bu sayı genel kasidelerin %38,34'ünü oluşturmaktadır. Nesib bölümünün türler içerisindeki kullanımı şu şekilde olmuştur: 444 medhiye kasidesinin 210'unda, tevhîd kasidelerinin 20'sinde, na't kasidelerinin 40'ında, münâcât kasidelerinin 6'sında, mersiye kasidelerinin 20'sinde, hicviye kasidelerinin 5'inde, diğer kasidelerinde 15'inde nesib bölümü bulunmaktadır (Babacan, 2001:21). XIX. yüzyılda da en çok nesibi bulunan kasideler 210 örnekle medhiye türünde kaleme alınmış kasidelerdir. Bu sayı genel nesibi bulunan kasidelerin %66,45'ini oluşturmaktadır. Bu yüzyıldaki kasidelerin nesib bölümünün beyit aralığı 3-20'dir (Babacan, 2001: 23). Nesibi bulunan medhiye kasidelerinde en fazla işlenen konu ise “bahar” konusudur. 210 medhiye kasidesinin 45'inde bahar konusu işlenmiştir (Babacan, 2001: 52).

Sonuç olarak XIX. yüzyıl hariç bütün yüzyıllardaki kasidelere nesib bölümünün kullanımı %50'nin üzerindedir. XIX. yüzyılda tespit edilen kasidelere, nesib bölümünün kullanımı büyük bir düşüş yaşamıştır. Diğer bir çıkarımsa çalışmalara konu olan bütün yüzyıllarda nesib bölümünün en fazla kullanıldığı tür, medhiye türünde kaleme alınan

kasidelerdir. Daha sonra en fazla nesibi bulunan tür na't kasideleridir. Çalışmalardan hareketle nesib bölümünün beyit sayısının alt sınırı 3, üst sınırı ise 20 beyittir. Kaynaklar nesib bölümünün beyit sayısı aralığının 15-20 beyit olduğunu belirtmişlerse de XIII. ve XIX. yüzyılda kaleme alınan kasidelerin nesib bölümünün beyit aralığı 3-20 beyit aralığı olarak tespit edilmiştir. Bütün çalışmaların nesib bölümünde en fazla işlenen konu da “bahar” konusu olmuştur.

3.2. Girîzgâh

Girîzgâh, kasidelerde şairlerin, bir bölümden başka bir bölüme geçileceği haberini önceden verdikleri beyit ya da beyitler için kullanılan bir tabirdir. Şairler tabiri caizse girîzgâh beyitlerini geçecekleri bölüme aracılık etmesi amacıyla kullanmışlardır. XIII-XV. yüzyıllardaki çalışmada girîzgâh beyitleri hakkında çok fazla bilgi verilmemiştir.

Aydemir de girîzgâhı bir bölüm olarak değil her bölümün başında yer alan ve genelde bir-iki beyitle o bölümü haber veren beyit veya beyitler olarak değerlendirmiştir (Aydemir, 2003: 145).

Çalışmada girîzgâh beyitlerinin, kaynakların belirttiği gibi sadece medhiyeye geçiş bölümü için kullanılmadığı, fahriye, dua ve tecdidi matla' gibi bölümlere geçileceğinin bilgisinin de önceden girîzgâh beyiti ile haber verildiği belirtilmiştir (Keskin, 1994:13). Girîzgâh beyiti diğer bölümlere geçişlerde her zaman kullanılmamışken genellikle medhiye bölümüne geçiş için kullanılmıştır (Keskin, 1994: 37).

XVI. yüzyılda nesib bölümü bulunan 436 kasidenin 357'sinde, medhiye bölümüne geçiş için girîzgâh beyiti bulunmaktadır. 71 tegazzül bölümünün de 67'sinde girîzgâh beyiti bulunmaktadır (Çakıcı, 1996: 31). Bu yüzyılda toplamda 424 girîzgâh beyiti ya da beyitleri bölümler arasında geçiş görevi üstlenmişlerdir.

XVII. yüzyılda medhiye bölümü bulunan kasidelerin, 429'unda medhiye bölümüne geçileceğinin haberini veren girîzgâh beyitleri tespit edilmiştir. Bu 429 girîzgâh beyitinin 304'ü tek beyitli, 79'u iki beyitli, 28'i üç beyitli, 11'i dört beyitli, 3'ü beş beyitli, 3'ü altı beyitli ve 1'i de on beş beyitlidir (Aydemir,1994: XXV). Tegazzül bölümü bulunan 104 kasidenin 102'sinde girîzgâh beyiti bulunmuştur. Bu girîzgâh beyitlerinden 95'i tek beyitlidir. 7'si iki beyitli, 1'i üç beyitlidir (Aydemir, 1994: XXXI). Bu yüzyıldaki kasidelerde toplamda 531 girîzgâh beyiti tespit edilmiştir.

XVIII. yüzyıldaki 1404 kasidenin 85 tanesinde toplama 1321 girîzgâh beyiti bulunmaktadır. Bu 1321 beyitin 339'u medhiye bölümüne geçiş

için kullanılmıştır. 339 beyitin 292'si tek, 40'ı iki, 4'ü üç, 2'si dört ve 1'i beş beyitlidir. Fahriye bölümü içinse 107 tane girizgâh beyiti kullanılmıştır. Bu beyitlerin 98'i tek, 7'si iki, 2'si üç ve 1 tanesi de dört beyitlidir. Tegazzül bölümü içinse 216 girizgâh beyiti kullanılmış olup tamamı tek beyitlidir. Geriye kalan 658 girizgâh beyiti de dua bölümüne geçiş için kullanılmıştır. Bu beyitlerin 627'si tek, 28'i iki, 2'si üç ve 1 tanesi de beş beyitlidir.

XIX. yüzyılda tespit edilen 824 kasidenin 655'inde girizgâh beyiti bulunmaktadır. Bu 655 girizgâh beyitinin 241'i medhiye bölümüne geçiş için kullanılmıştır. Bu 241 girizgâh beyitinin 201'i tek beyitli, 37'si iki beyitli, 2'si üç ve 1'i de beş beyitlidir. Fahriye bölümünde ise 47 girizgâh beyiti bulunmaktadır. Bunların 35'i tek, 10'u iki ve 2'si de üç beyitlidir. Tegazzül bölümüne geçiş için toplamda 93 girizgâh beyiti kullanılmıştır. Bu beyitlerin 85'i tek, 8'i de iki beyitlidir. Son olaraksa 274 girizgâh beyiti dua bölümüne geçiş için kullanılmıştır. Bu 274 beyitin 256'sı tek, 12'si iki, 4'ü üç ve 2 tanesi dört beyitlidir (Babacan, 2001: 27).

Kaynaklar her ne kadar da girizgâh beyitlerinin genellikle medhiye bölümüne geçişlerde kullanıldığını ileri sürmüşseler de yukarıdaki çalışmalardan hareketle bu durumun böyle olmadığı görülmektedir. Medhiye bölümünün yanı sıra fahriye, tegazzül, dua, tecdid-i matla ve hatta XVIII. yüzyılda örnekleri bulunan kıt'a gibi nazım şekillerine geçiş için de girizgâh beyitleri kullanılmıştır. Çalışmalardan hareketle girizgâh beyiti en çok medhiye bölümüne geçişlerde kullanılmışken sadece XVIII. yüzyılda daha çok dua bölümüne geçiş için kullanılmıştır. Ayrıca bölümlere geçiş için kullanılan girizgâh beyitleri ekseriyetle tek beyit şeklinde kullanılmıştır. Daha sonra ise iki beyitli girizgâhlar yer almıştır.

3.3. Medhiye (Maksûd)

Medhiye, kasidenin yazılmasındaki asıl amacı oluşturan bölümdür. Şairler kasidelerini ekseriyetle methetmek maksadıyla kaleme alırlar ve bu bölümde ele aldıkları şahsiyetleri çeşitli yönlerden mübalağalı bir şekilde överek, göklere çıkarırlar.

Kaynaklar medhiye bölümünün kaside içerisinde genellikle nesib bölümünden sonra bir girizgâh beyiti ile yer aldığını ve şairlerin övdükleri kişileri birçok tarihi şahsiyetle birlikte zikrederek memduhu ile arasında bağ kurduklarını söylemiştir. Bununla birlikte, fahriye amacıyla yazılmış kasidelerin bazı örneklerinde medhiye kelimesi yerini, maksûd kelimesine bırakır. Bu sebeple övgü anlamına gelen medhiye kelimesi yerine maksad, maksûd (yazılış amacı) da denilmektedir (Kurnaz-Çeltik, 2013: 181).

Maksûd kelimesi kasıt, amaç anlamı taşıdığı ve kasidelerin medhiye bölümünün şairler tarafından genellikle bir amaç doğrultusunda yazıldıkları ele alınır ise medhiye bölümünün maksûd diye adlandırılmasında da bir sakınca olmayacaktır.

XIII-XV. yüzyıllarda tespit edilen 264 kasidenin 260'ında medhiye bölümü bulunmaktadır. Bu bölümlerin beyit aralığı 8-28 beyittir (Keskin, 1994:15). Bu 264 kasidenin 188'i ise medhiye kasidesidir. Bu 188 medhiye kasidesinin 140 tanesinin kimlere yazıldığı tespit edilmiştir. Bunların, 1 tanesi Hz. Ali'ye, 71'i padişahlara, 8'i Anadolu Beyliklerinin beylerine, 22'si şehzadelere, 21'si devlet adamlarına ve 5'i de ilim ve din adamlarına yazılmıştır. Padişahlara yazılan 71 kasidenin 40'ı II. Bayezid'e yazılmıştır. Geriye kalan 48 kasidenin ise kime yazıldığı tespit edilememiştir (Keskin, 1994: 47-48).

XVI. yüzyıldaki kasidelerde yer alan medhiye bölümlerinin beyit aralığı 6-30 beyit aralığındadır (Çakıcı, 1996:28-29). XVI. yüzyıldaki 554 kaside, medhiye türünde kaleme alınmıştır. Bu 554 kasidenin 257'si sultanlara sunulmuştur. Adına en çok kaside yazılan padişah 99 örnekle Kanuni Sultan Süleyman olmuştur. Adına en çok kaside yazılan vezir ise 20 örnekle İbrahim Paşa'dır (Çakıcı, 1996: 50-52).

XVII. yüzyıldaki 760 kasidenin 690'ında medhiye bölümü bulunmaktadır. Medhiye bölümlerinin beyit aralıkları ise 6-30 beyit aralığındadır (Aydemir, 1994: XXVI-XXVII). Medhiye bölümü bulunan 690 kasidenin 223'ü (%32,31) kasidenin başında, 425 tanesi (%61,59) nesib bölümünden sonra, 34'ü (%4,92) fahriye bölümünden sonra, 8'i (%1,15) ise tegazzül bölümünden sonra kaleme alınmıştır (Aydemir, 1994: XXVII). Bu yüzyılda 624 kaside, medhiye türünde kaleme alınmıştır. Bu kasidelerin 108'i sultanlara yazılmıştır. Adına en çok kaside yazılan padişah 43 kasideyle IV. Murad'dır. Bu yüzyılda 227 kaside ise vezirlere sunulmuştur. Adına en çok kaside yazılan vezir 15 kasideyle Mustafa Paşa'dır (XLIV-XLVIII). Bu dönemdeki padişahlar en çok Cem, vezirler ise Rüstem ismiyle birlikte zikredilmişlerdir (Aydemir, 1994: XLVI-XLIX).

XVIII. yüzyıldaki 1404 kasidenin 1312 tanesinde medhiye bölümüne rastlanmıştır. Bu medhiye bölümlerinin beyit aralığı 6-30 beyittir. 1312 kasidenin 458'i (%34,90) doğrudan medhiye bölümü ile başlamıştır. Geriye kalan 768'i (%58,23) nesib bölümünden sonra, 57'si (%4,34) fahriye bölümünden sonra, 29'u (%2,21) ise tegazzül bölümünden sonra başlamıştır. XVIII. yüzyıldaki 1404 kasidenin 1062'si medhiye türünde kaleme alınmıştır. Bu 1062 kasidenin 293'ü sultanlara yazılmıştır. Adına en çok kaside yazılan padişah 97 örnekle Sultan III. Selim'dir. 299 kaside ise sadrazamlara sunulmuştur. Bu 290 kasidenin 112'si Damad İbrahim

Paşa'ya yazılmıştır. Daha sonra ise 36 kasideyle Damad Ali Paşa gelmektedir. Sultanlar en çok Makedonya Kralı Büyük İskender ile sadrazamlar ise en çok Âsaf b. Berahyâ ve Hâtem Tâî ismiyle birlikte zikredilmiştir. Ayrıca padişahlar daha çok adil olmalarıyla, ilime ve bilime verdikleri değer ve ihsan sahibi kişilikleri ile anılırken, sadrazamlar daha çok cömertlikleriyle, adaletli oluşları ve hüner sahibi kişilikleri ile anılmışlardır. Bu dönemde 9 kaside de şehzadeler için kaleme alınmıştır. Adına en çok kaside yazılan şehzade Sultan Mehmed'dir. 18 kaside ise sultanların kızları ve diğer kadınlar adına kaleme alınmıştır. Adına en çok kaside yazılan sultanın kızı ise Beyhan Sultan'dır. 86 kaside de şeyhülislam ve kadınlara sunulmuştur. Adına en çok kaside yazılan kişi 13 kaside ile Şeyhülislam Esâd Efendi olmuştur. Ardına da 12 kasideyle Şeyhülislam Seyyid Mustafa gelir. Şeyhülislamlar daha çok akıllı, bilge kişilikleri ve temiz ahlakları ile zikredilirlerken kendileri en çok 24 kez Felatûn ve 23 kez Aristoteles ismi ile birlikte zikredilmişlerdir.

XIX. yüzyıldaki 824 kasidenin 500'ünde medhiye bölümü bulunmaktadır. Bu 500 kasidenin 164'ü (%32,8) doğrudan medhiye bölümü ile 318'i (%63,6) nesib bölümünden sonra, 13'ü (%2,6) fahriye bölümünden sonra, 5'i (%1) ise tegazzül bölümünden sonra başlamıştır. Medhiyelerin bölüm aralığı 6-20 beyittir (Babacan, 2001: 31-33). XIX. yüzyılda 466 kaside, medhiye türünde yazılmıştır. Bu 466 kasidenin 155'i sultanlara, 168'i de sadrazamlara yazılmıştır. Adına en çok kaside yazılan sultan 62 kasideyle II. Mahmud, sadrazam ise 42 kasideyle Mustafa Reşîd Paşa'dır (Babacan, 2001: 53-57). Dönemin padişahları Cem, Rüstem, İskender gibi isimler ile sadrazamları ise Cem ve Nizâmülmülk gibi isimlerle zikredilmiştir (Babacan, 2001: 55-59).

Medhiye bölümü kasidelerin vazgeçilmez ana bölümlerinden birisidir. Çalışmalara bakıldığında da bu durumun böyle olduğu anlaşılmaktadır. Bütün yüzyıllardaki kasidelere gerek medhiye bölümü bakımından gerekse medhiye türü bakımından bakıldığında tespit edilen kasidelerin genelinin %50'sinden fazlasını medhiyeler oluşturmaktadır. Beyit sayısı aralığı olarak bakıldığında ise çalışmaların genelinde alt beyit sınırı 6, üst beyit sınırı ise 30 beyittir. Klasik kaside tertibine göre medhiye bölümleri genellikle nesib bölümünden sonra yer almaktadır. XVII, XVIII ve XIX. yüzyıldaki kasidelere de medhiye bölümleri nesib bölümünden sonra gelerek klasik kaside tertibine uygun olarak kaleme alınmışlardır. Medhiye kasidelerinin yazılmasındaki asıl amaç memduhlarını övmektir. Bu bakımdan bakıldığında medhiye kasideleri genelde dönemin padişahlarına yazılmış olmalıdır. XIII-XV, XVI, XVII ve XIX. yüzyıllarda bu durum böyle olmuş ve medhiye kasidelerinin geneli

padişahlara yazılmış, XVIII. yüzyılda bu durum değişerek en çok medhiye kasidesi sadrazam Damad İbrahim Paşa'ya yazılmıştır.

Çalışmalarda adına en çok medhiye kasidesi yazılan padişahlar ve sadrazamlar şunlardır: XIII-XV. yüzyıllarda padişah II. Bayezid'tir, fakat adına en fazla medhiye kasidesi yazılan sadrazamın kim olduğu tespit edilememiştir. XVI. yüzyılda adına en çok kaside yazılan padişah Kanuni Sultan Süleyman, sadrazam ise Pargalı İbrahim Paşadır. XVII. yüzyıldaki padişah IV. Murad, sadrazam ise Mustafa Paşa'dır. XVIII. yüzyıldaki padişah III. Selim, sadrazam ise Damad İbrahim Paşa'dır. XIX. yüzyılda adına en çok kaside yazılan padişah II. Mahmud, sadrazam ise Mustafa Reşid Paşa'dır. Ayrıca şairler memduhlarını överken onları birçok efsanevi kişilerle birlikte zikretmişlerdir. Eldeki verilerden hareketle XVII. yüzyıldaki padişahlar en çok Cem ismiyle, sadrazamlar ise Rüstem ismiyle birlikte zikredilmişlerdir. XVIII. yüzyıldaki padişahlar ise 126 defa Büyük İskender ismiyle anılırken, sadrazamlar ise 181 örnekle Âsaf b. Berahyâ, ikinci sırada ise 111 örnekle Hâtem Tâî ismiyle birlikte anılmışlardır. XIX. yüzyılda kaleme alınan medhiye kasidelerinde padişahlar Cem, Rüstem ve İskender gibi isimlerle anılırken, sadrazamlar ise Cem ve Nizamülmülk ile birlikte zikredilmişlerdir.

3.4. Tegazzül

Tegazzül bölümü, şairlerin kasidenin içerisinde, monotonluğu kırmak adına söylemiş olduğu gazelleri içeren bölümün adıdır.

XIII-XV. yüzyıllarda tegazzül bölümü çok fazla kullanılan bir bölüm değildir. İncelemelere göre XIII. yüzyıl kasidelerinde tegazzül bölümüne rastlanmamıştır. Tarihi süreç içerisinde tegazzül bölümüne ilk olarak XIV. asırda Ahmedî'nin kasidesinde rastlanmıştır. Daha sonra ise XV. yüzyılda kaleme alınan 239 kasidenin 56'sında tegazzül bölümü tespit edilmiştir. Toplamda 57 kasidede tegazzül bölümü bulunmaktadır. Bu oran %21,59'dur.

Bu tegazzüllerin 37'si medhiyeden sonra 19'u ise nesib bölümünden sonra yer almıştır. Tegazzül bölümünün beyit aralığıysa 5-20 beyit aralığıdır (Keskin, 1994: 15-16).

XVI. yüzyıldaki 743 kasidenin 71'inde tegazzül bölümüne rastlanmıştır. Bu, oran genel kasidelerin %9,55'ni oluşturur. Bu 71 tegazzül bölümünün 44'ü medhiye bölümünden sonra, 24'ü nesib bölümünden sonra, 3'ü ise fahriye bölümünden sonra yer almıştır. 71 tegazzülün 67'sine daha önceden geçileceği, girizgâh beyiti ile bildirilmiştir. Bu dönemde kaleme alınan tegazzüllerin alt sınırı 4, üst sınırı ise 15 beyittir. Yoğunluk ise 5-6 beyit (%49,26) aralığındadır (Çakıcı, 1996: 31-32).

XVII. yüzyılda kaleme alınan 760 kasidenin 104'ünde tegazzül bölümü tespit edilmiştir. Bu sayı genel kasidelerin %13,68'idir. Bu 104 tegazzülün 69'u medhiye bölümünden sonra, 16'sı nesib bölümünden sonra, 10 tanesi fahriye bölümünden sonra, 6'sı medhiye bölümünün içinde, 3'ü fahriye bölümünün içinde, 1 tanesi de nesib bölümünün içinde yer almıştır. Bu dönemde yazılan tegazzüllerin alt sınırı 3, üst sınırı ise 48 beyittir. Beyit yoğunluğu ise 5-7 (%81,73) beyittir. Ayrıca bu 104 tegazzül beyitinin 102'si girizgâh beyiti ile bildirilmiştir (Aydemir, 1994: XXX-XXXI).

XVIII. yüzyıldaki 1404 kasidenin 223'ünde tegazzül bölümü bulunmaktadır. Bu oran genel kasidelerin %15,88'ini oluşturmaktadır. Dönemde yer alan 223 tegazzülün 127'si medhiye bölümünden sonra, 53'ü fahriye bölümünden sonra, 40'ı nesib bölümünden sonra, 3'ü dua bölümünden sonra yer almıştır. 223 tegazzül bölümünün 216'sinde girizgâh beyiti bulunmaktadır. Bu 223 tegazzül bölümünün dışında 3 kasidenin nesib bölümünün tegazzül bölümü olduğu söylenmiştir. Lakin bu bölümler tegazzül değil nesib bölümü olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu dönemde sadece gazel nazım şekline yer verilmeyip kıt'a nazım şeklinin de kullanıldığı görülmüştür. Bu yüzyıldaki tegazzül bölümlerinin alt sınırı 4, üst sınırı ise 22'dir. Genel beyit yoğunluğu ise 5-7 (%73,09) beyittir.

XIX. yüzyıldaki 824 kasidenin 126'sında tegazzül bölümü bulunmaktadır. Bu verinin genel kasidelere oranı %15,29'dur. Bu tegazzüllerin 6'sı nesib bölümünden sonra, 63'ü medhiye bölümünden sonra, 54'ü fahriye bölümünden sonra, 2 tanesi dua bölümünden sonra, 1'i ise kasidenin başında yer almaktadır. Bu dönemdeki tegazzüllerin alt sınırı 4 beyit, üst sınırı ise 15 beyittir. Beyit aralığı yoğunluğuyca 5-7 (%66,66) beyittir. Bu dönemde kaleme alınan 126 tegazzül beyitinin 93'ü için girizgâh beyiti kullanılmıştır (Babacan, 2001: 35-36).

Yukarıdaki verilerden hareketle ortaya çıkan sonuçlar şu şekildedir: Bütün yüzyıllarda tegazzül bölümünün kasideler içerisindeki yeri çoğunlukla medhiye bölümünden sonradır. Daha sonra da XIII-XV, XVI ve XVII. yüzyıllarda nesib bölümünden sonra yer alırken, XVIII ve XIX. yüzyıllarda ise fahriye bölümünden sonra yer almışlardır. XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda tegazzül bölümlerinin %90'ı için girizgâh beyiti kullanılmışken bu durum XIX. yüzyılda %73'lere gerilemiştir. XIII-XV. yüzyıllar hariç olmak üzere ve XVI. yüzyıldaki küçük fark göz ardı edilirse XVI, XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllarda tegazzül bölümünün beyit aralığı yoğunluğu 5-7 beyittir. Tespit edilen tegazzüllerin beyit sayısının alt sınırı 3, üst sınır ise 48'dir.

3.5. Fahriye

Fahriye, şairin kaside içerisinde kendi sanatçılığını ve sanatını övdüğü yer olmakla birlikte kimi zaman ise içinde bulunduğu ağır koşullardan bahsederek memduhundan çeşitli taleplerde bulunduğu bölüme verilen addır (Mermer, 2014: 82).

XIII-XV. yüzyıllarda tespit edilen 264 kasidenin 188'inde (%71,21) fahriye bölümü mevcuttur. Bu dönemde yer alan fahriyelerin beyit aralığı 1-10 beyit arasındadır. Ayrıca 188 fahriye kasidesinin 36'sı tek beyitten ibarettir. Fahriye bölümünün türlere göre dağılımı ise şu şekildedir: 188 medhiye kasidesinin 150'sinde, 30 tevhîd kasidesinin 16'sında, 23 na't kasidesinin 11'inde, 4 mersiye kasidesinin 3'ünde, 1 hicviye kasidesinin 1'inde ve 11 diğer konulu kasidelerin 7'sinde fahriye bölümü bulunmaktadır. 5 münâcât kasidesinin hiçbirinde fahriye bölümüne rastlanmamıştır (Keskin, 1994: 16-17). Görüldüğü üzere fahriye bölümü en fazla medhiye türündeki kasidelerde yer almıştır.

XVI. yüzyıldaki 743 kasidenin 395'inde (%53,16) fahriye bölümü bulunmaktadır. Bu bölümlerin 1'i tevhîd, 2'si mersiye, 21'i na't, 367'si ise medhiye türündeki kasidelerde yer almıştır. Münâcât türündeki kasidelerde fahriye bölümüne rastlanmamıştır. Bu yüzyıldaki fahriye bölümleri 1-10 beyit arasında yoğunlaşmaktadır. En fazla beyit örneği ise 62 örnekle 3 beyitli kasidelere aittir. (Çakıcı, 1996: 33-35). Bu yüzyılda da fahriye bölümüne en fazla medhiye türündeki kasidelerde rastlanmıştır.

XVII. yüzyılda kaleme alınan 760 kasidenin 503 tanesinde (%66,18) fahriye bölümü tespit edilmiştir. Tespit edilen bu fahriye bölümlerinin 403 tanesinde fahriye bölümü medhiyeden sonra, 46 tanesinde tegazzül bölümünden sonra, 41'inde doğrudan, 11 tanesinde nesib bölümünden sonra, 1 tanesi dua bölümünden sonra ve 1 tanesinde ise medhiye bölümü içinde yer almıştır. Fahriye bölümünün türler içerisindeki dağılımı ise 2'si tevhîd, 41'i na't, 444'ü medhiye, 2'si mersiye ve 10'u da diğer kaside türlerindedir. Bu yüzyılda en fazla 43 örnekle 5 beyitli fahriyelere rastlanmıştır. Beyit aralığı ise 3-11 beyittir (Aydemir, 1994: XXXIII-XXXIV). Bu yüzyıldaki şairlerde fahriye bölümünü en fazla medhiye türündeki kasidelerde kullanmışlardır. Ayrıca bu yüzyıldaki fahriye kasidelerinde şairlerin kendilerini en çok mukayese ettiği isim Hz.İsâ-Mesîh isimidir. İkinci sırada ise İranlı şair 'Örfî yer almıştır (Aydemir, 1994: LIV).

XVIII. yüzyılda 1404 kasidenin 433'ünde (%30,84) fahriye bölümüne rastlanmıştır. Türlerle göre dağılımı ise 1'i tevhîd, 1'i münâcât, 49'u na't, 366'sı medhiye, 3'ü fahriye, 2'si mersiye ve 11'si diğer kaside türlerinde

bulunmaktadır. Görüldüğü üzere diğer yüzyılların hiçbirinde münâcât türündeki kasidelerde fahriye bölümüne rastlanmazken XVIII. yüzyıl şairi Yahya Nazîm'in "Münâcât-ı Diğer Li-Kâdiyü'l-hâcâtı Ekber ü Asgar" adlı münâcât türündeki kasidesinde fahriye bölümüne rastlanmıştır (Çakır, 2020: 313). Bu tespit, kasideler içerisinde bu yönüyle bir ilktir. Bu dönemdeki fahriye bölümlerinin 322'si medhiyeden sonra, 54'ü direkt fahriye ile, 26'sı tegazzülden sonra, 22'si nesibden sonra ve 9'u ise duadan sonra başlamıştır. XVIII. yüzyıldaki fahriye kasidelerinin beyit aralığı 1-10 olup en fazla örneğe 36 örnekle 4 beyitli fahriyelere aittir. Bu yüzyıldaki fahriye bölümlerinde şairlerin kendilerini en çok kıyasladığı isim XVII. yüzyıl şairi Nefî'dir. Nefî'den sonra ise Hz. İsa gelmektedir. Diğer yüzyıllarda olduğu gibi bu yüzyılda da fahriye bölümü en çok medhiye türündeki kasidelerde yer almıştır.

XIX. yüzyıldaki 824 kasidenin de 194 tanesinde (%23,54) fahriye bölümüne rastlanmıştır. Bu kasidelerin 183'ü medhiye, 3'ü na't, 1'i hicviye ve 7'si ise diğer türlerdeki kasidelerde yer almıştır. Bu yüzyıldaki fahriye bölümleri en fazla 23 örnekle 7 beyit şeklinde yazılmıştır. Beyit aralığı yoğunluğu ise 1-10 beyittir. Tespit edilen bu 194 kasidenin 25'i direkt fahriye ile, 136'sı medhiye bölümünden sonra, 33'ü tegazzül bölümünden sonra yer almıştır (Babacan, 2001:39-40). XIX. yüzyıldaki şairlerin fahriye bölümünde kendilerini en çok kıyasladıkları isim XVII. yüzyıl şairlerinden Nefî'dir (Babacan, 2001: 66).

Sonuç olarak bakıldığında fahriye bölümünün kullanımı XIII-XV, XVI ve XVII. yüzyıllarda %50'nin üzerindeyken XVIII. ve XIX. yüzyıldaki %50'nin altında kalarak ciddi bir düşüş yaşamıştır. Fahriye bölümünün beyit aralığı XVI. yüzyıldaki küçük değişim sayılmazsa bütün yüzyıllarda 1-10 beyit aralığındadır. Fahriye bölümünün türler içerisindeki en fazla kullanımı ise bütün yüzyıllarda medhiye türündeki kasidelerde olmuştur. Fahriye bölümü XVIII. yüzyıl hariç diğer hiçbir yüzyılda münâcât türündeki kasidelerde kullanılmamıştır. Sadece XVIII. yüzyıldaki bir münâcât kasidesinde fahriye bölümüne rastlanmıştır. Bu yönüyle Klasik Türk edebiyatı tarihinde araştırmalara konu olan kasideler içerisinde ilk olma özelliği taşır. Fahriye bölümünün kaside içerisindeki yeri ise XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllarda medhiye bölümünden sonra olmuştur. XIII-XV ve XVI. yüzyıllardaki çalışmalarda fahriyenin kaside içindeki bölümü hakkında veri olmadığından ötürü mukayeseye dahil edilmemiştir. Şairler fahriye bölümünde kendilerini birçok isimle mukayese eder, kendilerini o isimlerden üstün yahut o isimlere eşdeğer görürler. XVII. yüzyıl şairleri fahriye bölümünde kendilerini en çok Hz. İsa'ya benzetmişlerdir. Bilindiği üzere Hz. İsa'nın en yaygın mucizelerinin başında nefesiyle ölüleri diriltmesi gelir. Şairler de bu bakımdan kendi nefeslerini Hz. İsa'nın nefesi ile özdeşleştirmişlerdir.

İkinci sırada ise İran'ın ünlü Sebki Hindî şairi Örfî Şîrâzî gelmiştir. Sebki Hindî akımı Klasik Türk Edebiyatında özellikle XVII. yüzyıl olmak üzere XVII. ve XVIII. yüzyıllarda etkili olmuş bir akımdır. Hal böyle olunca şairler de kendilerini bu akımın temsilcileriyle birlikte zikretmişlerdir. XVIII. yüzyılda tespit edilen fahriye kasidelerinde adı en çok zikredilen isim XVII. yüzyılın ünlü kaside şairi Nefî'dir. Nefî, Klasik Türk Edebiyatında özellikle kasidedeki üstatlığı ile bilinmektedir. XVIII. yüzyıl şairleri de kendilerini İranlı kaside şairleri yerine onlar kadar başarılı buldukları Nefî ile kendilerini mukayese etmişlerdir. Sonra da şairlerin kendileri ile birlikte adını en çok zikrettikleri isim Hz. İsâ'dır. Nefî'nin ismi 42 kez, Hz. İsâ'nın ismi ise 25 kez geçmiştir. Daha sonra 24 kere Örfî Şîrâzî, 19 kere Hz. Musa, 18 kere Sâ'ib-i Tebrîzî, 15 kere Şevket-i Buhârî, 12 kere Enverî, 11 kez Bâkî ve Hassân B. Sâbî, 10 kere Vassâf, 9 kere Hâkânî gibi isimler zikredilmiştir. Bu isimler dışında birçok isim daha vardır. XIX. yüzyılda kaleme alınan fahriyelerde de şairler kendilerini en çok Nefî ismiyle birlikte anmışlardır. Son olaraksa fahriye bölümünde şairler sadece kendilerini övmeyip içinde buldukları durumdan da dem vurarak memduhlarından ihsan talebinde bulunmuşlardır.

3.6. Dua

Dua bölümü genellikle kasidelerin sonunda yer alan ve şairin kimi zaman devletinin devamlılığı için, ülkede hüküm süren adaletin ve huzurun devamlılığı için, hükümdarın yahut memduhun sağlığını için kimi zamanda kendisi için çeşitli temennilerde bulunduğu bölümdür.

XIII-XV. yüzyıllardaki 264 kasidenin 238'inde (%90,15) dua bölümü tespit edilmiştir. Bu yüzyılda tespit edilen 238 dua bölümünün beyit sayıları şu şekildedir: 62 kasidede 1 beyit, 47 kasidede 3 beyit, 31 kasidede 4 beyit, 15 kasidede 5 beyit ve 10 kasidede 6 beyitlidir. Geriye kalan dua beyitleri ise 7 ve 32 beyit aralığındadır. Genel olarak bakıldığında da dua beyitleri 1-6 beyit aralığında olup çoğunlukta ise 1-2 beyitlidir (Keskin, 1994:17). Ayrıca XIII-XV. yüzyıllarda tespit edilen 238 dua bölümünün 5'i (%2,10) münâcât, 26'sı (%10,92) tevhid, 18'i (%7,56) na't, 175'i (%73,52) medhiye, 4'ü (%1,68) mersiye ve 10 tanesi (%4,20) de diğer konulu kasidelerde kullanılmıştır (Keskin, 1994: 68).

XVI. yüzyıldaki 743 kasidenin 623'ünde (%85,06) dua bölümü bulunmaktadır. Bu dönemdeki dua beyitlerinin beyit aralığının en kısası 1, en uzununu ise 13 beyittir. En fazla beyit örneğinde de 282 örnekle 2 beyitli dualar yer alır.

İkinci sırada 126 örnekle 1 beyitli dualar ve üçüncü sırada ise 101 örnekle 3 beyitli dua örnekleri yer alır. Geriye kalan dua beyitleri ise 4-13 beyit aralığındadır. Genel yoğunluk ise 597 örnekle 1-5 beyit aralığıdır (Çakıcı, 1996:37-38). Ayrıca bu dönemde nesibi bulunan 436 kasidenin 182'sinin (%41,74) dua ve nesib bölümü arasında ilişkisi vardır (Çakıcı, 1996: 64).

XVII. yüzyılda tespit edilen 760 kasidenin 632'sinde (%83,15) dua bölümü bulunmaktadır. Bu dua beyitlerinin 103'ü 1 beyitli, 271'i 2 beyitli, 133'ü 3 beyitli, 77'si 4 beyitli, 27'si de 5 beyitlidir. Geriye kalan 21 dua beyiti ise 6 ila 33 beyit aralığında dağılım göstermektedir. En fazla beyit örneği 271 örnek sayısı ile 2 beyitli dualardır. Genel beyit aralığı yoğunluğu 1-4 beyit aralığındadır (Aydemir, 199: XXXVII). Diğer bir husus da bu dönemde nesibi bulunan 442 kasidenin 197'sinin (%44,57) dua ile ilişkisi vardır. Direkt medhiye ile başlayan 233 kasidenin 37'si ve doğrudan fahriye ile başlayan kasidelerinin 2'sinin dua bölümü ile ilişkisi vardır (Aydemir, 1999: LVI).

XVIII. yüzyılda tespit edilen 1404 kasidenin 1322'sinde dua bölümüne rastlanmıştır. Bu sayı genel kasidelerin %94,15'sini oluşturmaktadır. Bu 1322 dua bölümünün 658'sinde duaya geçileceği önceden girizgâh beyiti ile haber verilmiştir. 1322 dua beyitinin 405'i "1", 411'i "2", 260'ı "3", 127'si "4", 57'si ise "5" beyitlidir. Geriye kalan dua beyitleri ise 6 ila 14 beyit aralığındadır. Görüldüğü üzere en fazla beyit örneği 411 örnekle 2 beyitli dualara aittir. Genel beyit yoğunluğu 1-4 beyit aralığındadır. Bu yüzyılda tespit edilen hem dua hem de nesib beyiti mevcut olan 683 kasidenin 313'ünün (%45,82) dua bölümü ile ilişkisi bulunmaktadır. Kasideye direkt medhiye ile başlanan 281 kasidenin 93'ünün dua bölümü ile arasında uyum vardır. Kasideye direkt fahriye ile başlanan 32 kasidenin ise 1 tanesinin dua bölümü ile ilişkisi vardır. Dua bölümlerinin türlere göre kullanımı ise şu şekildedir: 1322 dua bölümünün 1019'u (%77,08) medhiye, 10 tanesi (%0,75) tevhîd, 245 tanesi (%18,53) na't, 8 tanesi münâcât (%0,60), 9 tanesi (%0,68) mersiye kasidelerinde, 31 tanesi (%2,34) ise diğer konulu kasidelerde yer almaktadır.

XIX. yüzyıldaki 824 kasidenin 537'sinde (%65,16) dua bölümü bulunmaktadır. Bu 537 dua bölümünün 128'i "1", 153'ü "2", 118'i "3", 69'u "4", 24'ü ise "5" beyitlidir. Geriye kalan 45 dua bölümünün beyit aralığı ise 6 ila 18 beyit aralığındadır. En fazla beyit örneği 153 örnekle 2 beyitli dualarda görülür. Genel yoğunluk 1-4 beyit aralığındadır. Bu yüzyılda tespit edilen 537 dua bölümünün 383 tanesi (%71,32) medhiye, 12'si (%2,23) tevhîd, 71'i (%13,22) na't, 15'i (%2,79) münâcât, 15'i (%2,79) mersiye, 4'ü (%0,74) hicviye ve 37 tanesi (%6,89) ise diğer konulu kasidelerde kullanılmıştır (Babacan, 2001: 43-44).

Sonuç olarak bakıldığında dua bölümünün XIII-XV, XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda %80'inin üzerinde kullanım oranıyla kaside nazım şeklinin vazgeçilmez bölümleri arasında olduğu görülmüştür. XIX. yüzyıldaki kasidelerde ise dua bölümünün kullanımı %65'lere gerilemiştir. Kasidelerde yer alan dua bölümlerinin beyitlerinin alt sınırı 1, üst sınırı ise 33 beyittir. Genel yoğunluk aralığı ise 1-4 beyittir. Ayrıca XIII-XV, XVIII ve XIX. yüzyıllardaki dua bölümleri %70'in üzerindeki kullanım oranı ile en çok medhiye türündeki kasidelerde yer almıştır. Klasik Türk edebiyatı şairleri kasidelerini kaleme alırken şiir boyunca konu bütünlüğüne dikkat etmeye çalışmışlardır. Özellikle nesib bölümünde işlenen konu ile kasidenin sonunda yer alan dua bölümü arasında ya da nesib bölümü yerine fahiye ve medhiye gibi bölümlerle şiire başlanan kasidelerde, bu bölümler ile dua bölümü arasında uyum ve konu birliği olmasına dikkat etmişlerdir. XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllardaki kasidelerin dua bölümü ile uyumu olan bölümler şu şekildedir:

XVI. yüzyılda nesib bölümü ve dua bölümü bulunan 436 kasidenin 182'sinin nesib ve dua bölümünün konusu birbiriyle uyumlu olacak şekilde kaleme alınmıştır.

XVII. yüzyılda da nesib ve dua bölümü bulunan 442 kasidenin 197'sinin nesib ve dua bölümü arasında konu uyumu söz konusudur. Nesib bölümü olmayıp direkt medhiye ile başlanan 233 kasidenin ise 37'sinin konusu dua bölümü ile uyumludur. Doğrudan fahiye ile başlanan kasidelerin de 2 tanesinin konusu dua bölümü ile uyum sağlamaktadır. XVIII. yüzyılda ise nesib ve dua bölümü bulunan 633 kasidenin 313'ü arasında konu uyumu vardır. Nesib bölümü yerine direkt medhiye ile başlanan 281 kasidenin de 93'ünün konusu dua bölümü ile uyumludur. Son olarak da direkt fahiye bölümü ile başlanan 32 kasidenin 1'inin konusu dua bölümü ile uyumludur. Bütün verilere bakıldığında kasidelerde dua bölümü arasında en çok konu uyumu olan bölüm nesib bölümüdür. Daha sonra ise medhiye bölümü yer alır. Şairler, daha çok nesib ve dua bölümü arasındaki konu benzerliğine dikkat etmişlerdir.

3.7. Taç Beyiti

XVII. yüzyıldaki 760 kasidenin 653 tanesinde (%85,92) taç beyiti bulunmaktadır. Bu 653 taç beyitinin 634'ü (%97,09) tek beyitten oluşmaktadır. 41 tanesi ise (%6,27) tegazzülün mahlas beyitinde yer almaktadır. 291'i (%44,56) dua bölümünün girizgâhı, 38'i (%55,81) ise dua beyitidir (Aydemir, 1994: XXXVIII).

XVIII. yüzyılda tespit edilen 1404 kasidenin 1253 tanesinde (%89,24) taç beyitine rastlanmıştır. 1253 taç beyitin 1147'si (%91,54) tek beyitlidir. Tespit edilen bu taç beyitlerin bölümlerdeki yerleri ise şu şekildedir: 126 tanesi (%10,05) tegazzül bölümünün mahlas beyitinde, 305 tanesi (%24,34) duaya girizgâh beyitinde, 260 tanesi (%20,75) dua bölümü içinde, geriye kalanlar ise kasidenin nesib, medhiye ve fahriye gibi çeşitli bölümlerinde tespit edilmiştir. Ayrıca 311 taç beyiti kasidenin sonunda, 99 tanesi ise kasidenin son beyitinden hemen önce söylenmiştir.

XIX. yüzyılda tespit edilen 824 kasidenin 662'sinde (%80,33) taç beyiti bulunmaktadır. Tespit edilen 662 taç beyitinin 1'i (%0,15) nesib bölümünde, 158'i (%23,86) girizgâh beyitinde, 44'ü (%6,64) medhiye bölümünde, 35'i (%5,28) fahriye bölümünde, 82'si (%12,38) tegazzül bölümünde, 138'i (%20,84) dua bölümünde, 204'ü (%30,81) ise bağımsız olarak yer almaktadır (Babacan, 2001: 47).

Yukarıda verilen verilere bakıldığında taç beyiti XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllarda ekseriyetle dua ve dua bölümüne girizgâhlarda kullanılmıştır. Kimi kaynaklar şairin, mahlasını genellikle kasidenin sonunda ya da sonlarına doğru söylediğini belirtmişlerdir (Dilçin, 2013:123, Pala, 2018:436). XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllarda elde edilen veriler de bu kaynakları doğrular niteliktedir.

XIII, XIV, XV ve XVI. yüzyıllarda taç beyit hakkında herhangi bir veri olmadığından dolayı ele alınmamıştır.

Sonuç

Sonuç olarak elde edilen bütün veriler derlendiğinde kaside nazım şeklinin muhteva ve şekil bilgisi hakkında şu bilgiler ortaya çıkar:

Kaside nazım şekliyle en fazla kaleme alınan şiir türü medhiye kasideleridir. Medhiye türündeki kasidelerden sonra sırasıyla na't, diğer konulu kasideler, tevhîd, münâcât, mersiye ve hicviye türündeki kasideler kaleme alınmıştır.

Kaside nazım şekliyle XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar kaleme alınan kasidelerin en kısa beyitlisi 2, en uzun beyitlisi 268'dir. Kaside nazım şeklinin beyit sayısı aralığı ise ekseriyetle 16-45 aralığındadır.

Vezin konusunda Klasik Türk edebiyatında kaside nazım şeklinde kullanılan vezin çeşitliliği XIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar artış göstermiş olup, XIX. yüzyılda ise azalmıştır. Klasik Türk edebiyatında kaleme alınan kasidelerde en fazla kullanılan vezin kalıpları ise fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün, mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün ve fe'ilâtün fe'ilatün fe'ilâtün fe'ilün kalıplarıdır. mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü

fâ'ilün ve mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıpları da çok tercih edilen kalıplar arasındadır. Kasidelerde en fazla tercih edilen aruz bahirleri ise remel bahri, hezec bahri, müctes bahri ve muzâri bahirleri olmuştur.

Kafiye konusuna gelince Klasik Türk edebiyatında XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar en fazla kullanıldığı tespit edilen kafiye sesi “-ân/-en” olmuştur. Bütün yüzyıllarda genel olarak bakıldığında XIII-XV. yüzyılların dışında diğer bütün yüzyıllarda kullanılan en fazla kullanılan ilk üç kafiye aynıdır. Kullanılan kafiyelerin sıralaması ise şu şekildedir: “-ân/-en, -â ve -âr” kafiyeleridir. Kafiye türlerinde ise XIII-XV. yüzyıllar hariç bütün yüzyıllardaki sıralamalar aynıdır. Bunlar sırasıyla tam, yarım ve zengin kafiye türüdür. XIII-XV ve XVI. yüzyıllarda kullanıldığı en çok tespit edilen redif grubu kelime grubundan meydana gelmişken, XVII, XVIII ve XIX. yüzyılda kelime gruplarının yerini ek, ek grubu ve ek-kelime grubundan oluşan redifler almıştır. XIII-XV. yüzyıllar hariç diğer yüzyıllarda kullanıldığı tespit edilen ek, ek grubu ve ek-kelime grubunun redif sesi “-i/-i” olmuştur. İkinci sıradaki redif sesi ise “-dır/-dir” redifi olmuştur.

Nesib bölümünün XIX. yüzyılın dışında diğer bütün yüzyıllarda tespit edilen kasidelerin yarısından fazlasında kullanıldığı tespit edilmiştir. En fazla kullanıldığı kaside türü ise medhiye kasideleridir. Nesib bölümünün en fazla kullanıldığı ikinci kaside türü ise na't kasideleridir. Bütün yüzyıllarda tespit edilen verilerden hareketle nesib bölümünün beyit sayısı aralığı 3-20 beyittir. XIII. ve XIX. yüzyıl kasidelerinde tespit edilen nesib bölümlerinde en fazla tasvir edilen konu “bahar” konusudur.

Klasik Türk edebiyatında tespit edilen girîzgâh beyitlerinin en fazla kullanıldığı bölüm medhiye bölümüne geçişlerde tespit edilmiştir. Sadece XVIII. yüzyılda ise en fazla dua bölümüne geçişler için kullanılmıştır. Medhiye bölümünün dışında tegazzüle, fahriyeye ve tecdid-i matlaya geçişler içinde girîzgâh beyti kullanılmıştır. Kullanılan girîzgâh beyitlerinin büyük çoğunluğu tek beyitlidir. Daha sonra da iki beyitli girîzgâh beyitleri kullanılmıştır.

XIII. ve XIX. yüzyıllarda yazılan kasidelerin %50'sinden fazlasında medhiye türü ya da bölümü ele alınmıştır. Kasidelerdeki medhiye bölümlerinin beyit sayısı aralığı 6-30 beyitten meydana gelmiştir. XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllardaki medhiye bölümleri ekseriyetle nesib bölümünden sonra kaleme alınmıştır. XVIII. yüzyılın dışında bütün yüzyıllardaki medhiye kasideleri en fazla padişahlar adına kaleme alınmıştır. XVIII. yüzyılda ise en fazla medhiye kasidesi sadrazama yazılmıştır.

Medhiye kasidelerinden padişahlar genellikle Cem, Büyük İskender ve Rüstem gibi şahıslarla zikredilirken, sadrazamlar da Cem, Nizamülmük, Âsaf b. Berahyâ, Hâtem Tâî ve Rüstem gibi isimlerle birlikte zikredilmişlerdir.

XIII. ve XIX. yüzyıllarda tespit edilen 3995 kasidenin 581'inde tegazzül bölümüne rastlanmıştır. Bu tegazzüllerin ekseriyeti medhiye bölümünden sonra yer almıştır. Daha sonra ise nesib ve fahriye bölümlerinden sonra kullanılmıştır. Tegazzüllerin ortalama beyit aralığı 5-7 beyittir. En kısa tegazzül 3 beyit, en uzun tegazzül ise 48 beyittir.

Fahriye bölümünde ise 3995 kasidenin 1713'ünde fahriye bölümü bulunmaktadır. Fahriyelerin genel beyit aralığı ise 1-10 beyittir. Bu fahriyelerin çoğuna medhiye türündeki kasidelerde rastlanmıştır.

Klasik Türk edebiyatında tespit edilen fahriye bölümlerinden yalnızca birine münâcât kasidelerinde rastlanmıştır. Bu fahriye bölümü de XVIII. yüzyılda tespit edilmiştir. Ayrıca bu fahriye bölümlerinin geneli medhiye bölümünden sonra yer almıştır. Şairler fahriye kasidelerinde kendilerini en çok Hz. İsa, Örfî Şîrâzî, Nefî ve Hz. Musa gibi isimlerle birlikte zikretmişlerdir.

3995 kasidenin 3352 tanesinde dua bölümü bulunmaktadır. Dua beyitlerinin genel yoğunluk aralığı 1-4 beyittir. Tespit edilen en kısa dua beyiti 1, en uzun ise 33 beyitten meydana gelmiştir. Ayrıca XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllardaki dua beyitlerinin daha çok nesib bölümü ile uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

Taç beyit konusunda ise XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllardaki 2955 kasidenin 2568'inde şairler mahlaslarını kullanmışlardır. Şairler genellikle mahlaslarını dua ya da dua bölümüne girizgâh beyitlerinde söylemişlerdir.

Kaynakça

Aydemir, Yaşar. (1994). XVII. YY. Türk Edebiyatında Kaside. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Ankara.

Aydemir, Yaşar. (2002). Türk Edebiyatında Kaside. *Bilig*, Sayı: 22, s.133-168.

Babacan, İsrâfil. (2001). XIX. YY. Türk Edebiyatında Kaside Nazım Şekli (Şekil ve İçerik). (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. Ankara.

Banarlı Nihad, Sâmî. (2004). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I-II*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Çakıcı, Bilal. (1996). Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekli (XVI. Yüzyıl). (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Ankara.
- Çakır Sefa, Mustafa. (2020). *Yahyâ Nazîm Divanı*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Dilçin, Cem. (2013). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Keskin Gülay, Ayşe. (1994). Klasik Türk Edebiyatında Nazım Şekli (XIII-XVI-XV. Asırlar). (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. Ankara.
- Kılıç, Filiz. (2012). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Mustafa İsen (Ed.), Nazım Şekilleri (s.208-245). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kurnaz, Cemal., Çeltik, Halil. (2013). *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Mermer, Ahmet., Deniz, Sebahat., Bayram, Yavuz., Alıcı, Lütfi., Eflatun, Muvaffak., Keskin Koç, Neslihan. (Haz.). (2014). *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Naci, Muallim. (2017). *İstlâhât-ı Edebiyye*. (M.A. Yekta Saraç (Haz.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pakalın Zeki, Mehmet. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pala, İskender. (2018). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Yılmaz Hüsni, Kadri (Haz.). (2017). *Diyarbakırlı Hâmî Ahmed Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara. (Erişim Tarihi: 06.05.2021). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56082,diyarbakirli-hami--ahmed-divanipdf.pdf?0>.